

SZÁSZ ZOLTÁN

**Nemzeti konfliktusközösségek a Habsburg Birodalomban.
A magyar-román viszony**

Az 1980-as években jelentette meg Jan Křen cseh történész előbb (szamizdatként) Csehszlovákiában, majd Kanadában, utóbb németül is nyomtatásban napvilágot látott művét: „*Die Konfliktgemeinschaft. Tschehen und Deutsche 1780-1918*”. Ennek bevezetőjében a cseh-német viszonyt a következőképpen jellemzi: „A cseh-német szomszédság és keveredés a közép-európai térség legrégebbi összeszövődési viszonylatai közé tartozik. Legalábbis keleti határain a németek egyetlen más nemzettel sincsenek olyan szorosan összekapcsolódva, mint a csehekkel”. Illusztrálására idézi Křen Otakar Fischer cseh költőt és germanistát, aki a németeket és cseheket két „egymásba nőtt és egymásba harapó nemzetnek” ábrázolta.

Négy évtizeddel korábban, 1948-ban Makkai László, az erdélyi és magyarországi románság történetének legjobb ismerője magyar-román relációtörténeti könyvét (*Magyar-román közös múlt*) a következő mondattal indította: „Nincs Európában még két nép – a németeket és cseheket sem kivéve –, melyek oly nagy felületen érintkeznének egymással, mint a magyar és a román. A magyar és a román népterület ma szeszélyes nyúlványokkal, kisebb-nagyobb szigetekkel ékelődik egymásba, tehát nem két zárt néptömb határmenti érintkezéséről, hanem összeszövődéséről, együttéléséről van szó, ami a történelem folyamán mindkét fél számára állandóan életbevágó kérdést jelentett. Ennek az összeszövődésnek előfeltételei már a két nép találkozásának pillanatában adva voltak, egyrészt a magyarság és a románság akkori társadalmi alkatában, másrészt a közös települési terület domborzati adottságában”.

Gyakorló politikusok, békeösztönzők és zurnaliszták Erdélyt nem egyszer magyar-román Elzász-Lotharingiának tekintették: a nemzeti sztereotípiák és argumentációs minták nagyon hasonlítottak, terület-elcsatolások és ismétlődő határváltozások hasonló reakciókat váltottak ki, a megoldási törekvések ugyancsak mutattak bizonyos párhuzamosságokat. Az egymást keresztező argumentációs minták legalábbis a 19. század végétől központi helyet foglal-

tak el a két oldal nemzeti diskurzusában, egészen a közelmúltig, mint azt az erdélyi magyarok körében élő autonómia-elképzelések vitái is mutatták.¹

A magyar-román viszony története ismeretesen a távoli múltba nyúlik vissza. Itt persze mindig le kell szögezni, hogy Erdély esetében magyarok, szászok, románok együtt- és egymás mellett élésének olyan történeti régiójáról van szó, melynek valójában nem egyértelműen definiált a fogalma. Mi Erdély alatt csak legújabbban értjük azt a területet (102 ezer km²), amelyet az első világháború után csatoltak Magyarországtól Romániához. Szaktanulmányokban inkább azt az Erdély fogalmat használjuk, amelyet a 20. század elején még mind a magyarok, mind a románok (Ardeal, Transilvania), mind a szászok (Siebenbürgen) egyazon tartalommal értettek: a kisebb (57 ezer km²), és történetileg viszonylag egységes régiót, mely már a későközépkori magyar királyságban külön igazgatási egységet képezett, ma viszont földrajzi centrumterülete Romániának. (A Királyhágón inneni területen sokáig másként, megragadhatóan eltérően alakult a magyar-román együttélés. Erre a különbségre azonban itt nem térünk ki.)

Azok a magyar elképzelések, mint Bethlen Gábor fejedelemé, hogy oszmán hegemonia alatt ugyan – a 17. század közepén – valaminő „magyar-román” Dáciát, azaz a Kárpátokat közrefogó, az ókori római provinciára (részben) emlékeztető birodalmat kellene teremteni, Erdélynek a Habsburg hadak által történt meghódításával (1687) tovatűntek. Az a viszonyrendszer, amely Erdély és a két román vajdaság, fejedelemség között a századok során kialakult, s sok konfliktus mellett szerves kooperációt is bőségesen tartalmazott, az most szinte eltűnt, a Déli és Keleti Kárpátok két európai nagyhatalom, a Habsburgok és az Oszmánok elválasztó határa lett.

¹ Ez az írás része annak az előkészületnek, amelyet Peter Haslingerrel kezdtünk 1999-ben Freiburgban a magyar-román feszültség történelmi tanulságairól tervezett nagyobb munkálat elindításához; az egykori német szöveg stilizált változata (*Begegnungen* 2003, Red. Ferenc Glatz, 111–118.). A vázlat kiindulási pontjaként főleg az *Erdély története* III. kötete (Budapest, 1986), Makkai Lászlónak a szövegben említett 1948. évi alpműve, valamint Peter Haslinger *Arad, November 1918. Oskar Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900-1918* (Wien-Köln-Weimar 1993) c. könyve bevezető fejezetei szolgáltak. A hatalmas irodalomból itt csupán kiemelve: Lucian Boia: *Istorie și mit în conștiința românească*. București 1997; uő: *Două secole de mitologie națională*. București 1999; *Nation-Building and contested Identities. Romanian & Hungarian Case Studies*. Ed. B. Trencsényi, D. Petrescu etc., Budapest-Iași 2001 (az 1990 utáni időszak idevágó műveinek válogatott bibliográfiájával). – A kérdéskör kiváló, terminológiai bűvészkedéstől mentes elemző bemutatását adja Miskolczy Ambrus *Románok a történeti Magyarországon* (Budapest 2005) c. könyve.

A 18. század folyamán mindkét oldalon kialakultak azok a paraméterek, amelyek a politikai-társadalmi elitek gondolkodását valójában a Habsburg Birodalom összeomlásáig meghatározták. A román kollektív tudat korai formáinak kezdeteinél az egyháziak által kialakított tételeket találjuk; a román görögkatolikus püspök 1735. évi fogalmazásában: „mi vagyunk Trajanus császár óta Erdély legrégibb lakói”. A római-román – később dáko-román – kontinuitás koncepciója, mely szerint egy latinul beszélő népcsoport a népvándorlás korának zavarait túlélte, a 19. században a tudományos életben kontroverz diszkussziók tárgya lett, azonban már 1791-től a román intelligenciának ideológiai alaptételként szolgált a politikai emancipációért folytatott harcában.

A románellenesség a magyar nemességnél, melynek első markánsan érzékelhető jele 1600-1601 körülre, Vitéz Mihály havasalföldi vajda rövidéletű erdélyi uralmának idejére datálható, közel két évszázaddal később kap új erőre, az 1784. évi Horia-felkelés alkalmából, amely egyben az első ütközés a román és a magyar (székely) parasztság között is. A 18. század közepétől mindenesetre az Erdélyen belüli román népi többséget a helyi nemesség, mely magát a magyar nemzet integráns részének tekintette, nem vonhatta kétségbe. Ezt a körülményt hosszú időn át azzal is magyarázta, hogy míg a magyarok – kortársi fogalmazásban – a török ellen a hont véráldozattal védelmezték, a románok gyarapodtak, s az elnéptelenedett községekbe betelepültek.

Amikor a reformkorban a polgári átalakulás a jobbágyfelszabadítás előterébe állításával a románság társadalmi emancipációját is értelemszerűen napirendre tűzte, a román értelmiség a szociális felemelkedést az önálló (rendi) nemzetként való elismerés igényével kapcsolta össze. 1841 után, mikor már nyílt viták bontakoztak ki a liberál-nacionalista magyarosítási stratégiák körül, a román intelligencia soraiban is megjelent a nemzeti lét veszélyének aggodalmas érzése.

Az 1848-as forradalom és a magyar szabadságharc kérdésében, mely a következő évtizedek magyar-román viszonyára döntő kihatással bírt, nem szükséges itt elmélyülni, hiszen ez a régiókban nagyon jól ismert drámai ütközés azóta is mindkét nemzeti történetírás centrális témái közé tartozik. Említésre érdemes részmomentum, hogy az etnikai alapú nemzeti elhatárolódás, elkülönülés, mely éppen az 1848 őszére kirobbanó polgárháború folyamataiban teljesedett ki, a forradalom első hónapjaiban még nem volt átjárhatatlan. Kezdetben a román értelmiségiek zöme – az általános emberi szabadság jegyében – nem ellenezte Erdély és Magyarország újraegyesítését.

A nemzeti feszültség gyors felerősödése ellenére, májusban, ha nem is nagy számban, de magyar parasztok is vettek részt a balázsfalvi nagy román népgyűlésen, mely máig a román forradalom, a nemzet konstituálódásának szimbóluma. Találunk példát ugyancsak a kezdeti időből, hogy osztály- és sorsközösség alapján magyar jobbágyok éppúgy lázongtak, s szenvedtek el büntetést, miként a lázongó románok.

A félelmek elhatalmasodására példaértékű a nemzeti liberális kiválóság, Wesselényi Miklós – Miskolczy Ambrus által feltárt – 1848. júniusi útkeresése. Azzal a gondolattal foglalkozott, hogy egy nagy népi katasztrófát elkerülendő, a magyarság telepedjen ki Erdélyből (remélte, hogy a szászok is velük tartanak). A belügyminiszternek küldött levele érthetően titokban maradt. A tragédia, a véres román-magyar polgárháború kitörésében az udvar, a császári hadvezetés kezdeményező szerepe ma már egyértelműen bizonyított. Az áldozatok nagysága körül azóta is számháború folyik a két nemzet történetírása között – bár inkább a román kutatás és publicisztika foglalkozik vele. Mint ahogy a felelősség-áthárítás igénye is az értékelések kulcsmozzanata. Nem érdektelen megemlíteni, hogy a tragédiát végigszenvedő nemzedék a hétköznapi világában – nem a késői publicisztikában – mennyire megértőbb volt „a másik oldallal”, a 48-49-es ellenféllel szemben. A reprezentatív román ellenfél, Avram Iancu, „a havasok királya” a dualizmus, a kiteljesedett magyar államiság idején, 1872-ben hunyt el, ünnepélyes temetésén egy sor 48-49-es prefekt és tribun vett részt – háborítatlanul. A megértő megbocsátás igénye mindkét oldalon jelen volt. Még munkálkodott csendben a kölcsönös felelősségérzet, büntudat.

Nem tudhatjuk pontosan, mekkora szerepe volt a lelkek átmeneti békülésében, a későbbi kapcsolatokban, hogy az osztrák és orosz invázió miatt várható katasztrófa tudatában a magyar liberális elit, az országgyűlés 1849 júliusában a nemzetiségi törvényben és a havasalföldi emigráns forradalmárokkal kötött „Projet de pacification”-ban egyenjogú nemzeti csoportként ismerte el a románságot, széleskörű autonómiát biztosított nekik, egészen a saját haderő (nemzeti gárda) felállításáig. A Projet volt a történelemben az első olyan diplomáciai megállapodás, melyben a Románia elnevezés megjelenik.

A magyar szabadságharc várható veresége egy másik vonal erősödését is meghozta: a magyarellenés elitét, azokat, akik a Habsburg Birodalmon belül egy nagy román koronataromány felállításában reménykedtek. A későbbi egységmozgalmak központi magját alkotó Havasalföld emigráns liberálisainak

nagyobb része, ha óvatosan is, de akkor már gondolt egy Erdély bekebelezésével létrehozandó nagyromán megoldásra, Habsburg birodalmi keretben.

Az emigránskörök vitái, alkudozásai során, melyek a bukaresti, majd a magyar forradalom leverése után bontakoztak ki, román oldalon kikristályosodott, s a nemzeti tudatba bevonult a magyarságnak mint nemzeti főelleniségnek az érzete. Ez nem állt ellentétben a kooperációs retorikával és taktikával, amelyben kiemelt szerepet kapott a két nemzet nem-szláv jellege egy szláv környezetben, s a különfélelem, mivel Oroszország a két román fejedelemséget tartósan bevonta expanziós törekvéseinek körébe.

Az erdélyi (nagy-)fejedelemségben, mely 1849 után ismét külön igazgatott koronataromány lett immár a Habsburg-összmonarchia keretében, a magyar nemesség és a román intelligencia – a szászoknak erre alig volt szüksége – versengésbe kezdtek a bécsi hatalmi centrum pártfogásának megszerzéséért. A Monarchia fennállásának végéig persze mindkét oldal vonatkoztatási pontjai fokozatosan áthelyeződtek: míg a magyar elit a szűkebb Ausztria fokozódó politikai instabilitása következtében Berlin felé is fordította tekintetét, addig a románok, az önálló Kronland reményében csalódva, idővel maguk is kerestek egy védhatalmat, természetesen a későbbi román királyságban, melynek politikai kisugárzása Erdély irányában 1861 után erősödött meg.

Még az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés előtt a magyar liberálisok (és egyes konzervatívok) egy része hajlott arra, hogy Erdély alkotmányjogi helyzetének kérdésében „engedményeket” tegyen. Az unió hívei között is élt oly felfogás, hogy az unió nem jelenthet uniformizálást. Mind Deák Ferenc, mind akkori ellenfele, Kossuth (emlékezetes Duna-konföderációs tervében) gondoltak egy olyan megoldásra, amely Horvátország elhelyezkedésére emlékeztet: Erdély kaphatna egy korlátozott autonómiát, saját tartománygyűléssel, korporatív részvétellel a magyar országgyűlésben. Deák kész volt arra, hogy a románokat a történeti Erdélyben a „három nemzet” örökségét kiegészítve, továbbfejlesztve, egyenrangú nemzeti egyéniségnek elismerje. Ennek Deák táborából is sokan voltak ellenzői, főleg Erdélyből, azok részéről, akik nem akarták a frissen visszaszerzett hatalmi pozícióikat újabb erőkkel megosztani. Mások attól féltek, hogy a Királyhágón túli régió folyamatban lévő újraegyesítése (ismét) a nagypolitika tartós vitatárgyává válik, s akár újraélesztheti az inter-etnikus konfliktusokat. Cikkét akkor nem is engedték megjelentetni.

Erdély alkotmányjogi különállásának kérdése mindenesetre a magyar nemzetállam fokozatos kiépítésének következtében a századfordulóra végkép

eltűnt a politika napirendjéről, maga a Román Nemzeti Párt 1905-ben „hivatalosan” is félretette. A magyar nemzettudatnak, melyet elsősorban a középirtokos osztály politikai gondolkodása formált, kulcseleme volt az ország nemzetiségei feletti uralmi hegemonia fenntartása, valamint a délkelet-európai magyar befolyás megszerzése – semmiképpen sem területi expanzió, hanem a kiegyezési birodalmi keret kis népek érdekeit is szolgáló „védhatalomként” való felhasználása az orosz balkáni befolyás, egyben az orosz bekerítés ellen. Ebben a nemzetkoncepcióban a magyar etnikum a nemzeti hierarchiák kettős rendszerében kapott helyet: alárendelődött (nem Ausztriának, hanem) a Habsburg-birodalom összességének, erre vetítette rá növekvő saját hatalmi igényeit, ez biztosította kiemelt helyét, azt, hogy az ország (más) népei egy másik nemzeti hierarchiába rendezve, a magyar politikának alárendelve maradtak a világháborút követő összeomlásig.

A magyar nemzeti-liberális elit a kiegyezéssel, az unióval tudta hagyományos politikai hegemoniáját Erdélyben tartósan visszaszerezni. Ez mindenestre alkotmányos úton történt, ám a bécsi udvar fél-abszolutista erőinek bekapcsolásával. Ezen az úton viszont sikerült a románokkal való direkt konfliktust megelőzni – eltérően az említett 1848-49. évi katasztrófától. De nem csak egy súlyos összecsapás veszélye hárult el; elmaradt a kooperatív, tárgyalásos megoldás is. Erdély mindennapjaira kiható következménye volt a tartomány magyar államba történő beolvadásának, hogy már nem maradt sürgető kényszer a magyar-román érdekkiegyenlítésre.

A románok 1867 után sem államjogilag, sem politikailag nem számítottak nemzetileg egyenjogú partnernek – akár a többi nemzetiségek. A kiegyezés óta „a románkérdés” igazgatási, kulturális, vallási és társadalmi probléma gyanánt tovább élt, a parlamentben ritkábban, a sajtóban természetesen gyakrabban terítékre került. Azonban épp úgy, mint korábban, hiányzott egy olyan fórum, mely a két nemzeti csoport közötti formális érintkezést megteremtette volna. Nem utolsó sorban azért, mert egy ilyen kapcsolatfelvétel a politikai rendszer szempontjából nem számíthatott legitimnek. Így aztán, bár biztosítva voltak az egyéni szabadságjogok a nem etnikailag értelmezett „egységes magyar politikai nemzet” – a feudális *natio hungarica* polgári kiterjesztése, átértelmezése – keretében, kollektív jogokat törvényileg csak egyházi-kulturális területeken garantáltak; valójában ennél jóval bővebben, de a kor ezt már nem tartotta értékelhetőnek. Ezen túl egyik alaptétele volt az államrezonnak, hogy „nem alkudozhat az egyes polgárokkal.” Mindazon-

által a rezsim kettősségét is jelzi, hogy a meglepően sok intim érintkezés volt a magyar politikai elit és a nemzetiségi vezetők között a legkülönbözőbb szinteken. A kormány vezetői időnként informális alkudozásokat folytattak a román nemzeti mozgalom exponenseivel, s ismétlődően konzultáltak a román egyházi előkelőségekkel; a főpapságot inkább voltak hajlandók „a románság természetes vezetőinek” tekinteni, annál is inkább, mivel ezek jogállásuknál fogva az állam szerves tényezői voltak, fontos funkciójuk maradt az állam és a társadalom rendjének fenntartásában.

A magyar nemzetállami fejlődés bizonyos mértékig ellentmondásos helyzetbe került azoknak a vitáknak, ütközéseknek kapcsán, melyeket a román polgárság eléggé alacsony szintről induló, ám éppen ezért jobban is feltűnő megerősödése a századfordulóra kiváltott. A magyar sajtó román-képét tovább sötétítette az erdélyi magyar középbirtok részleges parcellázása, mivel az eladott földek túlnyomóan román kézbe kerültek, amit nemzeti veszteségnek kellett tekinteni, ráadásul a birtok-parcellázásban jelentős részt vállaltak a feltörekvő román bankok – magyar és szász pénzintézetek mellett.

Az agrárius magyar elit porosz mintájú állami támogató beavatkozásra irányuló igényének a liberális-merkantil körök persze nem akartak eleget tenni; beérték jelentéktelen gazdasági gesztusokkal. A magyar közvélemény egy részének félelemképzetét tükrözték a „nemzeti veszedelemről”, „román térfoglalásról” szóló cikkek, röpiratok, az olyan irodalmi művek, mint az „Elnémult harangok”, akár az a nézet, hogy a románok vakond módjára mind mélyebben fúrják előre magukat a magyar földben. Román megközelítésben ugyanaz a birtokváltozási – tegyük hozzá: összességében nem túl jelentős és részben ökonómiailag természetes – folyamat a létharc része volt, melyről a tekintélyes G. Barițiu már 1885 táján azt mondotta, hogy ez „valóságos gazdasági háború”, melynek során a román földbirtok Erdély-szerte meg kell növekedjen „ha mi továbbra is létezni akarunk, ha akarjuk, hogy egyáltalán legyen hazánk.”

A külpolitika területén a nemrég teljesen függetlenné lett Romániának titkosszerződés általi integrálása a Hármasszövetségbe (1883), törékeny nyugalmi állapotot hozott a román kérdésben. Bécs és Budapest diplomáciai úton próbálta Bukarestet rászorítani az ott artikulálódó össz-román egységtörekvések mérséklésére, másrészt pillanatnyi ártalmatlanságuk miatt bele is törődött ezek létébe. A román kormány viszont elég hamar megpróbált éppen a nemzeti feszültség otthoni kihatásaira is hivatkozva, Bécsben majd Berlinben

is hivatalos köröket mozgósítani előzékenyebb budapesti román-politika bevezetésére. Következésképpen a román félnek sikerült a nagypolitika fegyverét visszafordítani, s a színpalak mögött maga hangját hallatni a magyar állam románsága nemzeti igényeinek érdekében.

A 20. század mégis ígéretesen indult a magyar-román kapcsolatok vonatkozásában. Elmúltak a Memorandum-per izgalmai. Nyugtatóan hatott a magyar miniszterelnökség azon szekciójának feloszlata – Széll Kálmán gesztusa –, melyet nemrég Bánffy Dezső kormányfő szervezett a nemzetiségek (és a szocialisták) megfigyelésére. A magyar állam ellenzéki románjainak nagyszebeni értekezlete 1905-ben, a szlovákok példáját követve félretette Erdély autonómiájának akkor már steril követelését, felhagytak a formális passzivitással, részt vettek a parlamenti életben, amit a politikai élet normalizálódásának is lehet tekinteni. (Igaz, ez éppen az országgyűlés világának 1905. évi példátlan felborulásával kapcsolódott össze.) Valamelyest részletesebben a magyar-román viszony rendezésére irányuló két utolsónak bizonyult kísérletre kell kitérni, melyek menete paradigmatis jelleggel bír az egész Osztrák-Magyar Monarchiára.

A magyar állam és a Monarchia erősítésének igényétől vezérelve kezdeményezett Tisza István gróf 1910-ben tárgyalásokat a hazai románság informális politikai vezetőivel. Ő maga régóta és őszintén emlegette egy magyar-román megbékélés szükségességét, s mögötte állott nagyformátumú apja bő félévszázados politikai tapasztalatainak tanulsághalmaza. A megbékélési tárgyalás-sorozat – eleinte még ez is formailag magánbeszélgetésnek álcázottan – elhúzódott a világháború kitörése előtti hónapokig, utóbb már Bukarest és Berlin szinte egészen közvetlen részvételével. A tárgyalások vonatott menete, Tisza előrelépése az addig elfogadhatatlannak nyilvánított veszedelmes „agitátor-párt”, a Román Nemzeti Párt valóságos partnerként való elfogadásáig, az „engedmények” kialakítása, a megegyezésig való eljutás a román párt részéről is ma már eléggé ismertek a történetírásból. Az egyik alapkérdést viszont mindkét oldal számára az a tény jelentette, hogy mind a magyar, mind a román nyilvánosság uralkodó felfogása ellenében tárgyaltak. Egyszerűbben kifejezve: a Tisza által tett szerény engedmények túlságosan nagyok voltak a magyar nacionalisták számára (mert ösztönösen megéreztek bennük a perspektivikusan nagy lehetőségeket), ugyanakkor túlságosan kevesek a román nacionalisták számára (mert formailag nem tartalmazták a nemzeti különállás klasszikus kereteinek bevezetését). A pártpolitikai köve-

telmény mindkét oldalon kemény korlátokat állított: Tiszának azt kellett bizonyítania kifelé, hogy valójában nem is tett engedményt, a román tárgyalóknak viszont hangos belső ellenzéküknek azt kellett mutatniuk, milyen nagy vívmányokkal állnak majd fel az asztaltól. Ez a kettősség nehezen volt kezelhető. A román tárgyalófél, köztük az amúgy szkeptikus Iuliu Maniu, a majdani Nagy-Románia miniszterelnöke a megegyezés kommunikálására saját formulát alakított ki: még nincs lehetőség az igazi megbékélésre, de kialakítható „egy modus vivendi”.

Az elviekben egészen, de a részletekben is eléggé kimunkált kiegyezés útját az említett nehézségeken túl a mániákusan magyarellenes, egyben románbarátnak számító trónörökös is keresztelte. Anélkül, hogy pontosan ismernénk az ő jövőelképzelését – túl a birodalmi központ megerősítésének eltökélt szándékán –, az megállapítható, hogy az egész nemzetiségi probléma megoldását is a szinte mindennap várható saját hatalomátvétele utánra, magának akarta fenntartani. Levéltervezete szerint a kiegyezés által „a mi románjaink az antidinasztikus magyar táborba sodródnak, ami a jövőre nézve az én szempontomból igen nagy veszedelem volna.” Hosszas töprengés után 1914 elején, a hozzá húzó románoknak a Belvederéből kiment az utasítás értékű üzenet: nem kell feltétlenül megegyezni. A két Monarchia-erősítő kísérlet interferenciája ezúttal negatív eredményt hozott. De nem egészen! Már a tárgyalások megindulásának ténye megerősítette a románok kollektív önbecsülését, szervezkedési aktivitását. A megyék közgyűléseiben megnőtt a részvételük, s ezzel a súlyuk. Márpedig a mára szinte elfelejtett vármegye volt a magyar közjogi felfogásban az országgyűlés mellett az egyetlen legitim fóruma a politizálásnak, az a hely, ahol bármely nagypolitikai kérdés is szabadon tárgyalható volt. A megyei közgyűlés a nemzeti egyeztetések, kompromisszumok megújuló helyi színterének ígérkezett.

Ebben az időben még magában Erdélyben sem látszott annak a szakadéknak a veszélyes mélysége, mely a régió népeit két külön társadalomra osztotta. A századforduló egyik német útikönyve olyan béke földjének mutatta, melyben négy-öt dinamikusan fejlődő központoszerű város mellett sok az unalmas kisváros, s számtalan nyelv és nyelvjárás bújik meg a régimódi falvakban. Erdély mikrokozmoszként, az etnográfusok kincsesládájaként jelenik meg – mint tudjuk, szinte máig tartóan.

A felszín takarásában persze épp a századforduló után rajzolódnak ki az erősödő nemzeti szegregáció kontúrjai. A román kulturális szervezetek, min-

denekelőtt az ASTRA terebélyesedő hálózata több területen a magyar államigazgatással párhuzamos saját struktúrákat épített ki, részben mert az apparátus a román lakosság gondjairól, ügyeiről jobbára csak fél szívvel, vagy csupán érintőlegesen vett tudomást. A hálózat, melybe beletartoztak a magyar kortársak által gyakran aggodalommal emlegetett sokasodó (egyébként már bankokkal együttműködni akaró) pénzüzetek, valamint a két önálló román egyház az általa fenntartott iskolákkal, az egyesületek sokasága, de még a saját kaszinók is, igyekezett gondoskodni a falvak népének gazdálkodási és elemi egészségügyi továbbképzéséről – bár ilyen hatósági törekvés is létezett –, s fenntartott főleg szociális feladatkörű szövetkezéseket. De ide kell számítani az olyan informális központokat, mint a lapszerkesztőségek, még inkább az ügyvédi irodák. Az így kialakult, összességében szerény, ám átpolitizált saját organizmus, amely távolról sem elégíthette ki a valós igényeket, 1918 végén, a Monarchia összeomlása után már egy minimális bázist nyújtott a helyi igazgatásnak a románok általi átvételéhez – persze az állami és megyei gépezetben foglalkoztatott, ám addig apolitikus román tisztviselőkkel együtt.

Vidéken, a falvak népe által lakott településeken a markáns etnikai-felekezeti hierarchizáltság ellenére a mindennapi életben még messzemenően érvényesült az emberek közötti jó viszony. Ezzel szemben a városi környezetben annál kevésbé volt esélye a tartós kapcsolatoknak a két csoport között, minél inkább eltérő szinten helyezkedtek el az egyedek a társadalmi hierarchiában. Egészen más volt a helyzet az olyan, jellegében is román kisvárosokban, mint Lugos vagy Hátszeg..., vagy éppen a Hunyad megyei Szászváros, ahol a századfordulón már helyi megállapodás alapján három nyelvet használtak az igazgatásban, a tisztviselőket a három nációból arányosan választották, s az utcanévtáblák is háromnyelvűek voltak... Az elkülönülő utakon járó nemzeti integráció (mely a valós kapcsolatokat is igényelte) két külön társadalom kialakulása felé vezetett – ami ugyanakkor alapját képezhette volna a politikai kiegyezésnek. A kettős monarchia osztrák felének fejlődésével párhuzamosan – gondolhatunk itt az 1905. évi morvaországi kiegyezésre –, némi fáziskéséssel Magyarországon is érett-készülődött a kisebbségi problematika megoldása, mely a konfliktusközösségeket intézményesítve, azokat érdekközösségbe szándékozott átvezetni. (Goldis Vasile román politikus metaforája a román-magyar viszonyról: a két nemzet olyan, mint a szíami ikrek; hátuknál nőttek össze, egyik sem képes a másik nélkül megélni.)

Hogy a kiegyezés erői a magyarok és románok esetében alulmaradtak a konkurrencia-igény és -harc erőivel szemben, nem utolsó sorban a magyar társadalomnak a messze legnagyobb nemzeti kisebbség igényeiről, vágyairól és céljairól való nem-ismeretének, pontosabban igencsak egyoldalú tájékozottságának tudható be. A magyar intelligencia körében kevés empátia volt tapasztalható, s a polgári radikálisok éppen csak kristályosodó, ám zárt csoportosulásán túl jóformán csak maroknyi az olyan türelmesebb, érzékeny megfigyelő, aki a világháború kitörése előtti évtizedben tudatában volt a román nemzeti mozgalom dimenzióinak, annak, amit ez ténylegesen jelent mind a két nemzet közötti viszony, mind pedig a magyar államiság számára.

Kós Károly, aki az építészetben a magyar nemzeti stílus erdélyi variálásának kidolgozója, s a két világháború között majd az erdélyi különállásért síkraszálló, nemzeteket átfogó transzilvanizmus hirdetője, például ilyen művész-politikus volt. 1911 nyarán részt vett az ASTRA éves ünnepi nagygyűlésén, s benyomásáról irodalmi levélben számolt be.² Láttunk „Balásfalván seregleni hatezer embert: romániai urakat és asszonyokat és országunk minden szegletéből: főpapokat, tanárokat, birtokosokat, ügyvédek és képviselőket, szegény prédikátorokat és dászkeleket, iparost, kiskereskedőt és pórnépet: egy egész társadalmat.” ... „Láttunk ott egy hadsereget: nemzeti hadsereget. Mert ez a gyülekezet nem Janku vagy Axentye hordája többé, ez nem támad ellenünk kaszával és faággyúval. És nem fog többé Bécs szolgálatába állani. Ez itt már a nemzet, mely öntudatos munkával, pénzzel és kultúrával szerelte föl magát.” ... „Ma az ASTRA gyűlése után tudhatjuk ... ez a társadalom fegyelmezett, fanatikus és – idealista. Ez a társadalom: nemzet.” Ő is úgy látja, hogy a románok többé nem hódíthatók meg a magyar állameszme részére. De ő sem elsősorban a kiegyenlítés, az egyezkedés hirdetője, csupán a magyarság erősítése óhajáig jut el. A félelem, a vereségérzet – az ünnep „Erdély oláhságának győzelme volt rajtunk” – túlságosan is behatárolta az alternatívakeresők horizontját.

Ez a fejlődés konfrontációból és kooperációból álló, aránylag hosszú történeti periódus terméke, méghozzá a Habsburg Birodalom modernbb és többnyire liberális korszakában. A magyar-román ellentét mélyebb alapja nem egyszerűen a nemzetállamiság kialakulása keretében konfrontálódó

² *Budapesti Hírlap*, 1911. szeptember 6. Kós már nem is csak román kérdésnek, hanem inkább Erdély jövője ügyének tekinti a változásokat. További idevágó írását lásd: Kós Károly publicisztikája. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Sas Péter. Csíkszereda 2014, 28–42.

két eltérő politikai-területi törekvés volt. Inkább az a kulcsmomentum, hogy a román nemzet kialakulása – s itt már nem csak Erdélyre kell gondolni – mindenekelőtt a koegzisztencia ütközéssel teli folyamatában, mindenekelőtt a magyarságtól, tehát a vele leginkább összefonódott nemzettől való elhatárolódás követelményének megfelelően mehetett végbe.

A konfliktusos sorsközösség jellemvonásai markánsabban megmutatkoztak a világháború időszakában, ami már külön kutatási feladat. Most csak egy tanulságos konkrétumot idéznék. Valeriu Braniște kiváló bánági román publicista és politikus, korábban Tisza tárgyaló partnere, akit a katonai ügyesség 1918 elején vett őrizetbe a Románia javára végzett kémkedés és hazaárulás vádjával, a szegedi törvényszék „fók fogházában” terjedelmes kortörténeti és önéletrajzi művet írt, talán a legkiválóbb ilyen a történelmi Magyarország románságának utolsó negyedszázadáról.

Elmondja azt a beszélgetést, amelyet az őt Lugosról Szegedre vonaton bekísérő négy (!) detektívvél folytatott a románok politikai magatartásáról, az államhoz való viszonyáról. Kitűnt, hogy a nyomozók – személyenként eléggé eltérő szinten – nagyon sok konkrét ismerettel bírtak a román nemzeti mozgalmról, annak ausztriai és romániai kapcsolatairól, a vezető személyiségek működéséről, magánéletéről is. Ugyanakkor Braniște arra a következtetésre jutott, hogy ezek a román ügyekre szakosodott urak – „habár műveltek és intelligensek” – nem igazán érzékelték e nemzetiség kulturális és politikai aspirációit. „Nem tudták megérteni miben gyökerezik a mi nemzeti elégedetlenségünk. Nem láttak mást egész aktivitásunkban, mint egy túloldalról jövő helytelen agitáció hatását. A mi nacionalista értelmiségi osztályunk egészét az ország ellenségei által felfordulás keltésére pénzeltnek tekintették. Különösen a szegény lelkészeket és tanítókat, a mi társadalmunk legjámborabb és legalázatosabb elemeit nem szívlelhatték. Mindegyikben közéletünk egy-egy mérgezőjét látták, s nem tudták megérteni, hogy a kormány miért annyira türelmes velük szemben, sokuknak még tekintélyes pénzsegélyt is ad. Mindezekkel együtt nem voltak ismereteik arról, hogy az országos politikában mi megy végbe a nemzetiségi kérdés témájában. Mit sem tudtak például Apponyi gróf kultúrznájáról, sem a már [1917] november 1. óta az ingatlanforgalom ellenőrzésére a mi tájainkra életbelépett rendelkezésekről. Fogalmuk sem volt az ezen rendelkezés alapján teremtetett gyakorlatról.”³

³ Valeriu Braniște: *Amintiri din inchisoare*. (Insemnări contemporane și autobiografice) Bev. Miron Constantinescu és Alexandru Porțeanu. Gondozta A. Porțeanu. București 1972, 469.

A szegedi „fiók-fogház” is egyik sűrűsödési pontja a társadalmi bajoktól is áthatott magyar-román konfliktusközösségnek. Politikus zurnalisztánk bőségesen leírja a börtönvilág sokszínűségét, értelemszerűn bővebben az őrzőket. „Amióta itt vagyunk, megfordultak itt [szolgálatban] különböző korú, nemzetiségű emberek minden fegyvernemtől. Öreg népfelkelők, tejfelesszájú fiúk, szinte gyermekek, rokkantak, még meg sem gyógyult sebesültek a honvédségtől és a közös hadseregtől, huszároktól... A magyarok mellett voltak románok is, szerbek, szlovákok, rutének, németek, egyszer volt egy bosnyákunk és néhányszor cigányok. Voltak székelyföldi cigányok, akik azonban nem akarták beismerni, hogy cigányok... A kiegészítő szolgálatban lévő katonák ellátása, mint itt ezeké is, minden kritikán aluli... Aki nem kap otthonról ennivalót, az itt úgy éhezik, hogy az embert elfogja tőle a szájalom. Egy öreg népfelkelő, bihari magyar, látván, hogy miként élünk mi [vizsgálat alattiak] egész napon át heverészve, csomagokat kapunk ennivalóval és kenyérrel, azt mondta nekem amikor a sétára mellette mentem el: »ilyen bebörtönzés nekem is kedvemre volna!« S el is hittem neki. Milyen más ideálja lehetne még e fáradt és éhes öregnek, minthogy pihenjen és egyen, a mi helyünkben mindkettőt valóban meg tehetné volna kedvére.” A szolgálatban lévő románok közül sokan apatikusak voltak, gépiesen ellátták a feladatot, talán nem is fogták fel, kik és mik vagyunk – írja –, de voltak megértők is. Egy bánági román katona hangot is adott keserűségének. „Ebben a pillanatban éreztem át e szerencsétlen fajtánk egész tragédiáját. Azért voltam itt, mert román vagyok, s nem idegenedtem el érzelmeimben. Románok őriztek egy román eredetű strázsmester parancsolata alatt, aki nemzetétől elidegenedett azért a kenyérért, amit ezzel a szolgálattal keresett meg. Ide fegyveres kísérettel hozott egy román őrmester... békeidőben Fehértemplomon, még korábban Lugoson volt detektív; az egyik vizsgálóbíró, dr. Gitta hadnagy román volt, ezek mind ellenünk szolgáltak, miközben a frontokon románok százazrei harcoltak és véreztek egy olyan kormány szolgálatában, melynek deklarált célja az ők és utódaik nemzeti rabságának állandósítása. Mindezeket kihallottam [román] őrzőm kifakadásából.”⁴

A konfliktusközösség a világháború alatt is közösség maradt.

⁴ Uo, 517–518.